

*В.П. Клочко, доктор економічних наук, професор
кафедра менеджменту та економіки,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ЗМІНИ В КУЛЬТУРІ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

У статті досліджується органічний зв'язок перетворень у країнах перехідного типу (в т. ч. і в Україні), всесвітнього процесу глобалізації й еволюції тенденцій у сфері культури. Цей зв'язок не виключає значних труднощів та істотних протиріч, які повинні бути враховані в культурному будівництві.

Ключові слова: *соціально-економічні перетворення в суспільстві, глобалізація, культурне будівництво, локалізація.*

*В.П. Клочко, доктор экономических наук, профессор
кафедра менеджмента и экономики,
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств, г. Киев*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. ТРАНСФОРМАЦІОННІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ЗМІНИ В КУЛЬТУРІ ПЕРЕХІДНИХ ОБЩЕСТВ

В статье исследуется органическая связь социально-экономических преобразований в странах переходного типа (в т. ч. и в Украине) всемирного процесса глобализации и эволюции тенденций в сфере культуры. Эта связь не исключает значительных трудностей и существенных противоречий, которые должны быть учтены в культурном строительстве.

Ключевые слова: *социально-экономические преобразования в обществе, глобализация, культурное строительство, локализация.*

*V.P. Klochko, D.Econ. Sc., prof.,
Sub-faculty of management and economics,
National Academy of Supervisory frame
of culture and arts, Kyiv.*

GLOBALISATION. TRANSFORMATIONAL CHANGES IN CULTURE OF TRANSITION SOCIETIES

The article studies organic linkage between social and economic transformations in countries of transition types (including Ukraine) of world globalization processes and evolution in cultural sphere. This linkage doesn't exclude significant difficulties and contovercies, which must be taken into consideration in cultural formation.

Key words: *social and economic transformations in society, globalization, cultural formation, localization.*

У пострадянських і постсоціалістичних країнах перехідного типу (у т. ч. і в Україні) наявні три історичних суспільних процеси – глобалізація, процес докорінної зміни суспільних відносин (перерозподіл власності та інші трансформаційні зрушення) та принципові зміни в культурі та культурному будівництві. Ці процеси взаємопов'язані, між ними існують прямі та зворотні причинно-наслідкові зв'язки.

Актуальність статті зумовлена тим, що для країн перехідного типу (зокрема в Україні) з їхньою відносно незрілою ринковою економікою, яка за самою своєю суттю зовсім не передбачає

розквіту культури, знайти такі форми та методи культурного будівництва, які б відкривали простір для розвитку національної духовності.

Дослідженню сутності, характерних рис, тенденцій і наслідків процесів глобалізації й трансформаційних перетворень у суспільстві присвячені роботи провідних закордонних учених: П. Бергера [1], І. Бека [2], С. Хантингтона [3], Ю. Яковця [5] та ін., вітчизняних економістів і політологів А. Гальчинського [6], І. Бураковського [7], Д. Лук'янекої [9], А. Філіпенка [8] та ін. Прояви трансформаційних і глобалізаційних зрушень у галузі культури досліджено в процесах вітчизняних учених В. Андрійчука, В. Клочка, В. Будкіна, В. Оніщенко та ін., російських учених Г. Тульчинського, С. Цекової, Євдокимової та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб розібратися, наскільки ефективно неминуча глобальна тенденція до встановлення універсальної цивілізації, може бути виражена в таких суспільних формах, які не тільки не заважають, а навпаки, сприяють громадському процесу. Велика увага надається аналізу взаємозв'язку інтеграційних процесів, що відбуваються в країнах перехідної економіки і зокрема в Україні, та тенденцій розвитку глобалізаційних процесів у світі.

Щоб зрозуміти органічні взаємозв'язки в рамках тріади *глобалізація – трансформація суспільних процесів – зміни в культурі*, треба виходити зі з'ясування об'єктивної необхідності, характерних рис, наслідків і тенденцій розвитку кожного з цих процесів окремо.

Щоб зрозуміти внутрішню поєднаність тріади *глобалізація – трансформація – зміни в культурі*, її сутність та наслідки, сучасні дослідники все більше звертаються до аналізу суспільних відносин та історичного процесу розвитку, закономірностей його окремих етапів.

Особливим є також і врахування історико-регіонального аспекту, вивчення джерел та витоків взаємного співробітництва країн як у світовому, так і в регіональному масштабах.

Почнемо з найбільш всеосяжного з них процесу – глобалізації. Насамперед, цей процес не можна розуміти як якоесь поверхове явище, привнесене в національну економіку ззовні. Навпаки, глобалізаційні процеси, що відбуваються в світі, модернізують і раціоналізують національну економіку, перетворюють її в складову ланку світогосподарських зв'язків на основі подальшого світового поділу праці.

Глобалізація як *всесвітній процес* є закономірним результатом індустріального цивілізаційного розвитку, характеризується зв'язком і взаємним проникненням господарських, політичних, ідеологічних, культурних зв'язків різних країн. Глобалізація є фактором об'єктивного природного історичного процесу, який обумовлений потребами розвитку сучасної цивілізації. Вона охоплює різноманітні сфери соціального буття. Створюється взаємопов'язана в своїх складових система, що включає в єдиний організм усі інститути та внутрішні структури, діючі як взаємодоповнюючий і скоординований механізм. Він включає як економічні аспекти (розвиток інтенсивного економічного співробітництва різних країн з тенденцією до утворення світового ринку товарів, капіталів та робочої сили), так і всебічне узгодження політики, уніфікацію правових норм, поступове формування єдиної інформаційної мережі, наближення стилю життя. У сфері культури і духовного життя все частіше проявляються процеси спорідненості та взаємозбагачення, розвиваються туристичні зв'язки між країнами. Але надаючи значного поштовху розвитку економіки, комфортності життя в цілому, самосвідомості людей і націй, глобалізація веде до поглиблення економічної уніфікації багатьох країн, зростання розривів у ступені задоволення потреб людей. Зростає соціальне розшарування, криміналізм та тероризм. Іманентна самій суті глобалізації тенденція до гомогенізації культур підриває своєрідність національних культур та сприяє насадженню американізованої масової культури. Ці негативні наслідки процесу глобалізації лише поглиблює рівняння на ринкову економіку з її «бездумною» дією закону вартості та пропагандою сили грошей. У цих словах зростає опір глобалізаційним заходам. Виникає потужний антиглобалізаційний рух, який, як і сама глобалізація, набуває міжнародного характеру. Навіть у сфері релігії породжена глобалізацією тенденція до сприйняття єдиної світової релігії – екуменізму, наштовхується зростаючою мірою на опір не лише соціально-психологічних кіл, але й представників самих релігійних організацій. Виникають протестні явища ідеї повернення до «рідних богів», неоязичництва тощо.

Друга складова частина вказаної тріади – принциповий перехід до ринкових умов господарювання та відповідні трансформаційні зміни в суспільстві. Між глобалізаційними і трансформаційними процесами в будь-якому суспільстві простежується прямий зв'язок.

Більше того, самий процес глобалізації слід розглядати як свого роду трансформацію суспільства, тому що процеси глобалізації істотно трансформували всі прояви суспільного життя, в т. ч. і соціально-культурну складову. Породжені історично досягнутим рівнем розвитку продуктивних сил і суспільних потреб, трансформаційні процеси, в свою чергу, проявляються в глобалізаційних процесах. Ці процеси взаємопов'язані, між ними наявні причинно-наслідкові зв'язки, що діють в обох напрямках. Сьогоднішня причина (трансформації чи глобалізації) неодмінно викликає відповідні наслідки – глобалізаційні чи трансформаційні явища. І цей взаємний зв'язок простежується в тому, що глибокі соціальні зміни, викликані процесом трансформації суспільства, неодмінно накладають свій відбиток на сутність, динаміку, носіїв і сам характер глобалізації. Органічний взаємозв'язок обох процесів дається взнаки і в разі незавершеності завдань кожного з них. У країнах перехідного типу неповна вирішеність демократичних і соціальних перетворень заважає прийняти повноцінну участь у глобалізаційних процесах. Ці країни не можуть увійти в авангард глобалізації, хоча сама глобалізація, як визнають численні вчені [1-3], зовсім не усуває демократизацію та інші соціальні перетворення, а надає їм нових нюансів.

Серед трансформаційних перетворень у країнах перехідного типу далися взнаки, насамперед, принципові зміни в характері власності. В більшості країн пануючою стала приватна власність. Це призвело до:

- істотної зміни в носіях глобалізації цих змін: поряд із державними, зростаючою мірою ними стали приватні структури як усередині країни, так і при виході на зовнішні ринки;
- зняття значних перешкод для глобалізації, пов'язаних із втіленням принципу монополії зовнішньої торгівлі;
- посилення конкурентних відносин, які стали прямим наслідком проведення трансформаційного процесу роздержавлення в економіці та інших сферах суспільного життя;
- посилення тиску глобалізації на результати трансформаційних процесів, що відбуваються в країнах перехідного типу. Цей тиск відчувається в надто різноманітних формах – через програми економічної допомоги, шляхи співробітництва в суто кадровій політиці, через навчання національних кадрів у вишах, наукових закладах та фірмах економічно розвинутих країн, через облік культурними програмами, концертну діяльність, проведення фестивалів тощо;
- збільшення швидкості та масштабів глобалізації перетворень та посилення їхнього впливу на суспільні зміни в цілому;
- розвитку інтеграційних тенденцій на всіх рівнях;
- загострення тенденцій диференціації та диверсифікації суспільних відносин у різних соціальних системах суспільств перехідного типу;
- зростання інтенсивності комунікацій, їхнього обсягу та ефективності впливу на розвиток суспільства;
- зростання динаміки суспільних перетворень, фундаментальних змін у характері суспільних зв'язків, до змін у самій психології та способу життя людей тощо.

Така риса трансформації суспільства як демократизація передбачає, насамперед, економічний лібералізм із його рисами визначення зверхності прав людини, демократичними основами побудови партій, фракцій, відсутністю дискримінації за будь-якими ознаками, пропорційністю представництва в будь-яких органах, виховання населення в дусі взаєморозуміння та взаємодопомоги, толерантності всіх видів – інтелектуальної, національної, моральної. Ці риси демократизації формують основні параметри життя людини, його цінності настанови і водночас можливості активного підключення суспільства, його структур і окремих осіб до глобалізаційних процесів сучасності. Тією самою мірою вони є визначальними факторами для розвитку культури й особистості. В широкому розумінні демократизація всіх сторін життя суспільства сприяє досягненню політичної та макроекономічної стабільності, полегшує формування національної державності, а отже – і відкритості суспільств до глобалізаційних процесів.

Глобалізаційні та трансформаційні процеси не лише розвиваються одночасно, але накладаються одні на одні, перманентно підсилюючи ефективність кожної з них, приводять до прискореної модернізації суспільства на демократичних засадах.

Оптимальним із точки зору ефективності процесів було б проведення трансформації та глибоких ринкових перетворень в окремих країнах і лише згодом перейти до посиленої участі в глобалізаційних процесах. Проте історія розпорядилась інакше. Глобалізаційні процеси в світі розпочались з 70-х рр. минулого століття, а трансформація в суспільних відносинах, насамперед у пострадянській економіці – лише з 90-х рр. Це не могло не позначитись і на глибині трансформації на шляху до ринку, і на ефективності участі кожної країни в всесвітньому процесі глобалізації. Відсутність певної синхронізації і співмірності обох суспільних процесів – трансформації та глобалізації – неминуче як наслідок привело до появи різних моделей глобалізації, розбіжності її етапів у різних країнах, певних вагань у напрямках глобалізації, невизначеності в заходах державного впливу при проведенні глобалізації. Ця невизначеність дається взнаки навіть у самому формуванні економічної стратегії держави на більш-менш віддалений період. В той час, як в Україні офіційно визначений європейській вибір майбутнього розвитку, прихильники біполяризації процесів становлення висувають потребу глобалізації в альтернативному східному напрямку. Звідси і запропоновані альтернативи в аналізі напрямів глобалізації та перспектив її розвитку.

Для України, як держави з відносно обмеженими ресурсними можливостями, порівняно з такими як США та Китай, вихід для повноцінної участі в глобалізації полягає в зміцненні регіонального міжнародного співробітництва. «З пастки глобалізації», – стверджує У. Бек, – немає національного виходу. Але є, мабуть, вихід інтернаціональний [2, 272]. Диктату США може бути протиставлена європейська ініціатива, а в рамках цієї останньої – розвиток економічного та інших форм співробітництва з країнами Вишеградської групи, зміцнення співробітництва з країнами Прибалтики, сусідами України. Щодо співробітництва з Росією, то в умовах прийняттого стратегічного курсу на європейський вектор розвитку, воно повинно розвиватися не в рамках альтернативного інтеграційного об'єднання, а на взаємовигідній двосторонній основі.

Третя ланка зазначеної тріади *глобалізація – трансформація – культура* відчуває як позитивні, так і негативні впливи двох попередніх, діють прямі та зворотні зв'язки. В оцінці здатності, моделей, оцінок і тенденцій глобалізації культура має основоположне значення. В ході глобалізації, в свою чергу, зростає роль культури, оновлюються форми і методи культурних перетворень. Глобалізація надає культурі багатоаспектності, а саме культура набуває плюралістичного характеру.

Не лише позитивний, але й негативний вплив на розвиток культури надає розгортання зовнішньоекономічних зв'язків, а також сучасні засоби зв'язку. Хоча вони і збагачують місцеву культуру, оскільки приносять із собою нові культурні надбання, але при цьому вони, як і за будь-якої конкуренції, здатні витіснити місцеві культурні цінності, звичаї й обряди. І тут на перший план повинна виступати держава в захисті національних цінностей. Поміж тим, це не завжди далеко спостерігається. Вплив трансформаційних процесів та глобалізації на розвиток культури проявляється в таких ознаках:

- до негативних наслідків приводить деяке послаблення ролі держави та державного захисту надбань вітчизняної культури з боку держави;
- культурні відносини поступово втрачають свій офіційно задекларований державний характер, позбавляючись елементів формалізму та догматизму;
- залучення до культурних зв'язків таких видів населення та таких інститутів, які раніше не брали чи не могли брати в них участь;
- як негативний наслідок впливу глобалізації слід визнати істотний тиск вестернізації та масової культури на культуру національну.

Через суто економічні, історично успадковані чи інші причини, далеко не всі країни перехідного типу в змозі ефективно протидіяти такому тиску. При вирішенні цих задач, які мають відчутну практику, прикладну спрямованість, треба, на наш погляд, виходити з того принципового положення, що, не дивлячись на породжену глобалізацію тенденцію до встановлення культурної

гомогенності розвиток людства і його суспільний прогрес, обов'язково вимагає збереження культурної різноманітності різних країн і народів. Каток глобалізації не може підім'яти під собою багатоманітності культур. А звідси виникає і практичне завдання для національних культурних органів усіх рівнів – усіма засобами розвивати та плекати національну культуру, захищати її від спроб знищення під гаслом «потреби в модернізації», але водночас сприймаючи і надбані світові культурні цінності, звісно, не у вигляді розтиражованої масової культури, а як наслідок – широкого ознайомлення та виховання населення в душі пошани до культурних надбань інших народів.

Саме покликання національних урядів полягає в тому, щоб поєднати участь своєї країни в глобалізаційних процесах із зовні протилежним завданням супротивом тиску глобальної «масової» культури, «вестернізації». Викликам глобалізації до усереднення, нівелювання, саме національні органи за допомогою мобілізації суспільних організацій і національних культурних верств повинні протиставити власну культурну ідентичність та ефективно використовувати національні особливості, традиції, які забезпечують гармонійний синтез національної культури з культурою глобальною.

Це далеко не просте завдання. Воно потребує встановлення та критичну оцінку досягнутих успіхів у світовій культурі, їхнє діалектичне сприйняття при одночасній всебічній підтримці національних і місцевих (локальних) завоювань і тенденцій. Це й означає на практиці досягнення гармонійного синтезу національних (локальних) структур з тенденціями, проголошеними глобалізацією.

Потреба державного впливу особливо загострюється в разі, коли в тріаді *глобалізація – суспільна трансформація – культура*, якій іманентно властиві протиріччя, прояв цих останніх набуває практично інтенсивний характер. Ці протиріччя можуть долатися не диктаторськими методами, які до кінця загострюють протиріччя як соціального, так і національно-демократичного характеру. Це здатне викликати лише напругу в суспільстві, міжнаціональні та релігійні конфлікти, виникнення войовничого націоналізму чи фашизму. Держава може і повинна протиставити цьому поєднання ідеології, яка заснована на додержанні демократичних засад у державному устрої та політиці, з чітко вираженою соціальною спрямованістю в реорганізації соціальних засад побудови суспільства. Практично це означає введення пропорційного представництва націй та окремих етносів у керівних органах держави та в парламенті, боротьбу з ідеологією національної зверхності та ненависті до інших етносів і культур, боротьбу з екстремізмом і войовничим націоналізмом, доведеним до крайніх форм. Соціально-економічний аспект соціальної демократії зводиться до послідовної боротьби в парламенті і за його межами за поліпшення життєвих прав населення, умов праці та роботи зайнятих, проти дискримінації трудящих за статтю, національністю, етнічним надходженням, політичними поглядами тощо.

Враховуючи, що націю в громадському розумінні об'єднує одна культура та одні моральні цінності, органи держави всіма засобами повинні розвивати національну культуру, боротися проти успадкованого вже багатьма десятиріччями залишкового принципу її формування, відкрити «вікно у світ» для широкого обміну надбаннями, нагромадженнями національних культур і при цьому захищаючи її від спроб пригнічення, культурного закабалення її культурою розвинених країн.

Послідовне дотримання всіх цих принципів у вирішенні соціальних, міжнаціональних і міжетнічних проблем здатне зробити політику держави справді гуманною, в навіть нашому ще далеко не досконалому світі, насиченому міжнаціональними протиріччями, проявами національної ненависті та екстремізму. Ця політика спрямована на збереження культурної різноманітності в рамках рівноправного та поважливого ставлення до інших народів. Це вже риси соціально влаштованого постіндустріального й інформаційного суспільства.

У сучасному світі з його протистоянням етносів, народів і держав вже з'являються ознаки зародження нової спільності держав на базі Європейського союзу, які, на думку Є. Хантінтона, є зародками «універсальної цивілізації світу» [3, 73].

І хоча нині принцип «Європоцентризму», як імператив теорії та практики, мислиться нині переважно як знаряддя західної цивілізації, яка не означає рівноправності культурних світів, але водночас вона свідчить про тенденції універсалізації національних культур у процесах глобалізації.

Відносна самостійність членів тріади *трансформація – глобалізація – культура*, яка неминуче приховує і протиріччя між ними, неодмінно ставить питання: де ж вихід із вказаної суперечності? Як зробити, щоб перехідна трансформація суспільства на рейках ринково-демократичних перетворень водночас сприяла й активному входженню країн у систему глобалізаційних відносин, які б не руйнували, а навпаки, давали простір розвитку національних культур і взаємному економічному співробітництву? Зрозуміло, що вже не йдеться про взаємну ізоляцію країн, встановлення певної «залізної завіси» у взаємовідносинах країн. Висновок для подолання взаємної суперечності членів вказаної тріади – прямо протилежний. Треба надати простір розвитку трансформації суспільства, глобалізації зв'язків між ними і водночас розвитку національної культури, надавши кожному з процесів сучасного цивілізаційного характеру з посиленням активної ролі держави в регулюванні цих процесів. Що стосується трансформації суспільства в рамках ринково-демократичних перетворень, то вихід полягає в підтримці демократичних засад у процесі перетворень, забезпеченні руху до багатуокладної соціально орієнтованої, але водночас і інтегрованої зі світовим господарством економіки. Прискорене завершення демократизації і модернізації суспільства відкриває простір і глобалізаційних перетворень.

Підбиваючи підсумки аналізу тісного взаємозв'язку соціальних перетворень у суспільстві, характеру участі країни в глобалізаційних процесах і розвитку культури, слід визнати, що без активного впливу держави на всі ці суспільні процеси неможливе досягнення важливих стратегічних соціальних задач, активне співробітництво з іншими країнами та досягнення розвитку культури і культурного розмаїття в сучасному глобалізаційному світі. Водночас держава повинна давати собі раду в тому, що кожний із цих процесів, а також їхній взаємозв'язок – це суперечливі процеси. Отже, на перший план виходить завдання досягнення толерантних відносин в цьому їхньому розмаїтті – соціальних, світоглядних, національних, етико-моральних. Врешті-решт – це основа суспільного прогресу кожної країни та світової співдружності в цілому.

Використані джерела

1. Бергер П. Культурная диалектика глобализации. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / П. Бергер. – М. : АСТ, 2004. – 354 с.
2. Бек. У. Что такое глобализация / У. Бек. – М. : АСТ, 2004. – 265 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 218 с.
4. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизации / Ю.В. Яковец. – М. : АСТ, 2003. – 195 с.
5. Філіпенко А.С. Економічна глобалізація / А.С. Філіпенко. – К. : Київ ун-т, 2009. – 543с.
6. Бураковський І.В. Глобальна фінансова криза і уроки для світу і України / І.В. Бураковський. – Харків : Фоліо, 2009. – 328 с.
7. Глобальна економіка ХХІ століття і людський вимір : монографія / за заг. ред. Д.Г. Лук'яненко та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.
8. Суліма Є.М. Глобалістика / Є.М. Суліма. – К. : Вища школа, 2010. – 544 с.
9. Лукашевич В.М. Глобалізація / В.М. Лукашевич. – Львів : Новий світ, 2010. – 440 с.